O PROBLEMĂ DE ETNOLINGVISTICĂ

LUCIA BERDAN

Problema abordată este una de interdisciplinaritate, modalitate ştiinţifică de investigare profitabilă pentru mai multe discipline. Demarcarea domeniilor pe care le acoperă diverse discipline, necesitate didactică în primul rând, nu duce la separarea rigidă a acestora, ci fixează priorităţile fiecăreia în parte, astfel încât nici o disciplină nu poate să epuizeze prin studiu problemele ce le incumbă propria cercetare. Michel Camus vedea în această abordare interdisciplinară a domeniilor o cale iniţiatică nouă, creatoare de punţi între gândirea ştiinţifică şi gândirea simbolică. B. Malinowski, la rândul său, credea că interdisciplinaritatea (sau transdisciplinaritatea, cum se numeşte, mai nou) ar crea unul dintre cele mai largi cercuri contextuale care încorporează toate celelalte contexte posibile.

Venind din sfera etnologiei, studiul nostru nu-şi propune a sugera lingviştilor, în speţă lexicografilor, etimologii noi, ci a demonstra că între termenii şi reprezentările pe care le desemnează aceştia, ca *urs*, *ursă*, *ursoaică*, *ursitoare*, *ursitor*, *ursire*, există legături simbolice şi nu numai.

Problema pe care o supunem atenţiei şi dezbaterii aici decurge din cercetarea aprofundată a riturilor de trecere, în special a celor din categoria obiceiurilor vieţii de familie: naştere – căsătorie – moarte. Am scris şi o carte pe această temă[1], în care, la capitolul despre *Ursitoare*, semnalam şi aspectul interpretării reprezentărilor mitologice în cauză, atât de complexe. De altfel, etnologia s-a aflat de la început în permanentă relaţie de interdisciplinaritate cu lingvistica, disciplină care ne-a adus mereu lămuriri în multe probleme discutabile şi controversate, după cum etnologia, pentru cine o studiază aşa cum trebuie, oferă nenumărate argumente, idei şi puncte de sprijin lingvisticii şi altor discipline.

Relaţia la care ne referim trebuie raportată la începuturile culturii, când s-au conturat cele mai vechi credinţe ale omenirii, în care se vorbeşte de străvechi *mame ursoaice*, având formă de urs. Urmele unor asemenea zeităţi străvechi, care se regăsesc în multe zone ale Europei, după cum o demonstrează ştiinţific Marija Gimbutas[2], sunt încă persistente în basme, unde apar ca *mame primordiale*. În

[1] Lucia Berdan, *Feţele destinului. Incursiuni în etnologia românească a riturilor de trecere*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1999.

[2] *Civilizaţie şi cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1988, p. 97.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, Bucureşti, 2003, p. 203–208

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)

colecția de *Literatură populară din Moldova* a lui Alexandru Vasiliu întâlnim basmul *Vasile a Popii*, în care o ursoaică face un copil cu un popă: „Ia un băiet. Şi iaca cum era băietu: de la brâu în jos era urs, iar de la brâu în sus era trup de om frumos de n-avea păreche pe lumea cu soarele"[3]. O variantă intitulată *Un năzdrăvan* a acestei poveşti o întâlnim în antologia lui I. C. Chiţimia[4]. Copilul născut din această asociere animal (ursoaică) şi om era *năzdrăvan*, „creştea văzând cu ochii, vorba aceea într-o zi ca într-o săptămână, într-o săptămână ca într-o lună". În basmul *Deleş Tufan*, din antologia lui Ion Nijloveanu[5], „ursoaica a născut un băiat, jumătate urs, jumătate om mirean. Iera puternic, dar nu ştia a vorbi. Vorbea alimăneşte ca animalele". El este botezat de doi moşi, moşii arhetipali, care în basm sunt Dumnezeu şi Sf. Petru, şi care-i pun un nume ciudat („Deleş Tufan să te cheme"), pentru că a fost făcut în tufe. Credința în mama-urs a rămas vie în Europa, după autoarea citată, până în secolul al XX-lea. În Creta, de exemplu, o tânără lăuză este numită *ursoaică*; în Lituania şi Bulgaria, *ursul* este numit *bunica ursoaică*.

Încă din neoliticul timpuriu, marea zeiță, *născătoarea*, *dătătoarea de viață*, *țesătoarea* sau *torcătoarea* vieții umane (alias Soarta), zeița naşterii şi a vieții, avea printre epifaniile sale şi pe aceea de *urs (ursoaică)*. Ea apare reprezentată şi cu mască de urs, ducând o traistă pentru prunc. Zeița dătătoare a vieții, păzitoarea vieții tinere din timpurile neolitice, a devenit păzitoarea *torsului* şi a *țesutului*, simbolurile ei întâlnindu-se pe fusaiole şi pe greutățile războiului de țesut. Ea apare ca *zeiță triplă*, corpul său fiind însemnat simbolic cu trei puncte sau trei linii. Ea dă naşterea, viața şi moartea. „Aceasta este originea zeiței triple din timpurile istorice şi a celor trei Parce din mitologia greacă, romană, baltică, slavă, germană, celtică şi din alte mitologii europene"[6]. Mircea Eliade, în *Timpul şi Destinul*[7], studiind cultul marilor zeițe eurasiatice şi afro-asiatice arată că se observă clar funcția lor ambivalentă. Aceste „Mame ale Totului" (*Mater Genitrix*, *Mater Creatrix*) sunt în acelaşi timp zeițe ale vieții şi ale morții. În Orient, marile zeițe sunt uneori reprezentate cu un fus în mână. Ele torc firul vieții. Aşa este *zeița cu fusul*, găsită la Troia şi aparținând epocii 2000–1500 î. H. Marea *Dea Syra*, reprezentată pe unele monede greceşti, are ca atribute ale ei: porumbelul, leul, templul cu omfalos şi fusul. Parcele, spunea Mircea Eliade, au făcut şi ele parte odinioară din grupul acestor zeități. Cu timpul, funcția lor a fost îngrădită aproape exclusiv la domeniul limitat al naşterii şi destinului oamenilor şi, în această funcție, păstrătoare deci a firului vieții. Ele stăpânesc soarta omului. Firul pe care îl torc este mai lung sau mai scurt, după voința lor. Soarta omului este formulată mitic prin „firul vieții", concepție bine păstrată în basme, creându-se sintagme de tipul:

[3] Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 484.

[4] *Poveşti, snoave şi legende*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 40.

[5] *Basme populare româneşti. Folclorul din Oltenia şi Muntenia.* III, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 458.

[6] Marija Gimbutas, *op. cit.*, p. 98.

[7] Vezi Mircea Eliade, *Arta de a muri.* Antologie de Petru şi Magda Ursachi, Iaşi, Editura Moldova, 1993, p. 144–145.

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)

„s-a dus unde-l trăgea aţa lui", „l-a tras aţa spre cutare loc, sau cutare acţiune pentru că aşa i-a fost sortit, (ursit)". În anumite culturi, spune acelaşi Mircea Eliade, Marea zeiţă a jucat şi rolul de zeitate a timpului şi a destinului (de exemplu, în India, zeiţa destinului este *Kâli*; timpul se numeşte *Kâle*).

Există, de asemenea, şi reprezentări cosmologice ca *Ursa-Mare*, *Ursa-Mică*, constelaţii de căpetenie pentru regiunea nordică a cerului[8], iar *Ursul* în greceşte se numeşte *arctos*, de unde şi denumirea Polului Nord, *Arctic*.

În credinţele poporului român, *Ursitoarele*, *Ursitorile*, *Ursoaicele*, *Ursóile* ocupă un loc important în sistemul obiceiurilor vieţii de familie. Ele nu apar numai la naştere, aşa cum se crede îndeobşte, ci şi la căsătorie şi la moarte. Din punct de vedere mitologic, aceste fiinţe supranaturale, care hotărăsc viitorul nou-născutului, reprezintă pentru tot spaţiul balcanic o moştenire greco-latină. Din punct de vedere lingvistic (semantic şi etimologic), doar româna şi macedoneana mai păstrează termeni legaţi fonetic (şi simbolic) de cei antici: ngr. *ogizw*, lat. *ordire*[9]. Legătura *ursitoarelor* cu *ursul* (ursoaica) ca animal oracular şi sacru, aşa cum apare în credinţele populare româneşti, o relevă şi o credinţă din Munţii Apuseni, notată de T. Frâncu şi G. Candrea la sfârşitul secolului al XIX-lea, care observă că la moţi, la naştere, „lucrul cel dintâi este să-i dea o linguriţă de unsoare de urs [copilului] ca să poată rezista influenţei ursitoarelor care veghează la căpătâiul lui şi îi ţes viitorul"[10]. Deci grăsimea acestui animal sacru, animal-totem, probabil, la strămoşii locuitorilor din zona menţionată, îl făcea pe copil, aflat astfel sub protecţia animalului sacru, imun la eventualele influenţe nefaste (meniri de rău) ale ursitoarelor.

După cum vedem, această credinţă, formulată într-o frază, încifrează în ea, simbolic vorbind, reminiscenţele unei culturi străvechi. Elena Niculiţă Voronca nota credinţa că „ursul e om; demult şi oamenii erau ca urşii... Oamenii noştri din urşi sunt făcuţi... Ursul îşi face căsuţă ca omul şi aduce de toate"[11]. Denumirea de *ursoaică* pentru *ursitoare*, ca şi verbul *a ursa* pentru *a ursi* apar atât în basme, cât şi în credinţe. În basmul *Broasca-roasca*, Dinu Făt-Frumos îi spune tatălui său: „Tată, poate tu m-ai blăstămat, ori *ursoaica* m-a *ursat* de-am rămas eu neînsurat"[12]. În povestea *Ursitorile*, din aceeaşi colecţie, un negustor, aflat în gazdă la o femeie care tocmai născuse un fecior, auzi noaptea ursitoarele: „Surioare bălăioare, cu cosiţele din soare, haide să-l ursăm... Toate se-nchinară, aşa mi-l ursară... Tot ce-l ursaseră el auzise". „Şi oricât s-a ostenit negustorul să fugă dinaintea *ursoaicii* n-a fost cu putinţă... căci tot natu are o stea pe cer şi ce-i scris în frunte-i pus"[13]. În povestea *Taina muierii*, mama îi spune copilului care, scăpând un şarpe de sub un

[8] I. Otescu, *Credinţele ţăranului român despre stele*, 1908.

[9] Irina Nicolau, *Continuitatea elementului latin în credinţele despre ursitoare*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", seria A, nr. 2, Bucureşti, 1980.

[10] *Românii din Munţii Apuseni*, 1888, p. 176.

[11] *Datinile şi credinţele poporului român*. Adunate şi aşezate în ordine cronologică, Cernăuţi, 1903, p. 952–953.

[12] Cristea Sandu Timoc, *Poveşti populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva, 1988, p. 62.

[13] Aceeaşi colecţie, p. 226 şi urm.

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)

bolovan, primise de la acesta un galben: „Mă Gheorghe, acesta e norocul tău. Ia să te uiți și mâine că șarpele este ursoaica ta a bună"[14].

Nu trecem peste faptul că, frecvent, în basme și povești se întâlnesc variante dialectale ca *ursătoare* pentru *ursitoare*, *ursători* pentru *ursitori*: „Io sunt *ursătoarea* ta, da sunt fermecată"[15], îi spune o zână fiului unui împărat în basmul *Arghir, dulce frate*, sau în basmul *Fata din alunul de aur*[16], fiul unui împărat pleacă în lume „ca să-și găsească *ursătoarea* lui s-o ia de soție". În alt basm[17], un voinic își caută surorile răpite de zmei, „Dar dăsară vine că face trei zile, zice *ursitorile* și vine și le iei acasă". *Marin Vânătoriu*[18] spune părinților săi: „[...] eu mă duc la *ursătoarea* mea, la nechezul de cal unde l-am auzit... că asta e soarta mea". În basmul *Voinicul cu cartea în mână*[19]: „Trei *ursători*... să-ntreabă una pe alta cum o să *ursască* pe acesta". În răspunsurile la capitolul *Naşterea* din *Chestionarul folcloric şi etnografic general*, pe baza căruia s-a alcătuit Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, arhivă care tezaurizează informații culese mare parte în direct în ultimii 30 de ani și aflată la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, găsim formulări ca acestea la întrebările despre *ursitoare*: „Ca să *ursască* bine"[20]; „Trei zâne vin în noaptea de după botez și *ursăsc* copchilului cum să-i fie în viață" (Bacău, Orbeni); „Trei *ursători*... Eli *ursăsc* și lehuza și copchilul"[21].

În poveștile din Ardeal întâlnim varianta *ursoáie* pentru *ursitoare*. În povestea *Tăciunele*[22], se spune: „Așa a născut o femeie un copil și o venit *Ursóile* alea să-i spuie soarta". În povestea *Ursóile* se vede mai clar relația *ursitoare–ursoaică*: „Așa o fost on copchil. Hai p-aci, -ncolo pânt-o pădure. Să duse la *ursoaici*. Iaca pune *ursoaicili* uăchii pă el. Hei, copile, unde mei ? – Da mă duc, că n-am tată, n-am mamă, n-am nimnica și nu știu cum m-o făcut pă mine așa... Lasă că noi te-am ursit așe. Da stăi acolo pă tăietori că nu-i slobod să vii încoace...". O ursoaică îi dă un corn și-i spune s-o caute după ce iese din pădure.

Ursitoarele apar, așa cum observam anterior, nu numai la naștere, ci și la căsătorie. În riturile premaritale din Moldova, ursitul este numit și *urs*. Candrea nota: „În Moldova fata pregătește pe masă două tacâmuri și bucate făcute anume. Când bate miezul nopții, fata zice: «*Urs*, ursitul meu, Care-i dat de Dumnezeu Vin de stă cu noi la masă»" (Vrăjile de ursită de Anul Nou)[23]. Tot de riturile

[14] Aceeași colecție, p. 258–259.

[15] Ion Nijloveanu, *Basme populare românești. Folclor din Oltenia și Muntenia.* VIII, București, Editura Minerva, 1982, p. 325.

[16] Aceeași colecție, p. 665.

[17] Aceeași colecție, p. 551.

[18] *Basmul cu Soarele și fata de împărat*. Antologie de Gh. Vrabie, București, Editura Minerva, 1973, p. 125.

[19] *Basme, cântece bătrânești și doine*. Antologie de Octav Păun și Silviu Angelescu, „Folclor din Oltenia și Muntenia". X, București, Editura Minerva, 1989, p. 169.

[20] A.F.M.B., Bacău, Dofteana.

[21] A.F.M.B., Botoșani, Vlădeni.

[22] Maria Ioniță, *Cartea vâlvelor. Legende din Apuseni*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 213.

[23] *Graiu, datini, credințe*, București, Editura Librăria Universală Alcalay, f. a., p. 95.

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)

premaritale ține și credința notată de Artur Gorovei[24], după Ioneanu: „La zi întâi martie se *ursesc* prieteni și rude, cele nouă babe, câte una de fiecare persoană, numindu-se zilele în care să fie fiecare ursit și cum va fi timpul luminos, noros sau posomorât în ziua unui ursit, așa îi va fi și inima lui tot anul". Această credință, ca și cea anterioară notată de filologul I.-A. Candrea, relevă, de fapt, o străveche credință, că *Ursitoarele* menesc nu numai în momentele cruciale ale vieții: naștere – nuntă – moarte, ci ele apar și la mari praguri de timp (Crăciun, Anul Nou, 1 Martie, Paști) pentru a meni perioade de timp faste sau nefaste din viața omului în decursul unui an. Așadar, în aceste reprezentări mitologice profetice se integrează și riturile de trecere calendaristice. Se evidențiază în acest fel și ideea pe care încerca s-o demonstreze Mircea Eliade, citată anterior, că Marile Zeițe-Mame erau nu numai zeițe ale nașterii și ale vieții, ci zeițe ale timpului și destinului, în general.

Până aici au fost, așadar, argumentele și citatele noastre etnologice. Trecând la dicționarele de limbă, vedem în definiții[25] că nu se face legătura între *ursitoare* și *a urzi*, așa cum o făcea S. Fl. Marian[26]. Lucrul acesta îl remarcă și lingvista Sabina Teiuș, șefa sectorului de lexicografie de la Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca, unde se redactează litera U pentru *Dicționarul limbii române* (DLR), într-o scrisoare pe care ne-o adresa, în 1997, la rugămintea noastră de a ne lămuri asupra acestei dileme lingvistice. Dna Sabina Teiuș, ca bună colegă, ne-a pus la dispoziție câteva extrase din redactările pentru cuvintele *ursitoare*, *ursitor*, *ursit*, *a ursi*. În materialele trimise vedem menționată forma ardelenească (dialectală) *ursoáie*, cu specificarea: prin Banat și Transilvania, în superstiții și credințe populare, din *urs* + sufixul *-oaie*, citat Densusianu, *Țara Hațegului*, 232 și *Atlasul lingvistic român* (ALR) II_2, 653/53; *ursă* + sufixul *-oaie*, substantiv masculin și feminin, persoană care, prin descântece, farmece sau vrăji, încearcă să determine anumite evenimente din viața unui om sau să profețească care va fi soțul (sau soția) cuiva. Vezi *vrăjitor* + sufixul *-oare* (învechit și popular); persoană considerată ca fiind predestinată să devină soț (sau soție) cuiva: ursit; *ursoaică*, substantiv feminin (prin Oltenia și Muntenia, în superstiții și credințe populare): 1. *Ursitoare*: „*Ursitoarele* numite și *Ursitori*, *Ursite*, *Ursoi*, *Ursoaice* sau *Ursani* croiesc ursita" (Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, 1. *Dușmani și prieteni ai omului*, 1916); „Cel vinovat că ești sărac este *ursoaica* ta. Ea a hotărât să fii așa cum ești" (Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui*); „Care cu *ursoaica* lui"; „Peste vreo câtva vreme o să vă blăstămați și *stea* și *ursoaică*" (*ibidem*). *Ursói*, substantiv masculin, augmentativ al lui *urs*, învechit și popular: care, prin descântece, farmece sau vrăji încearcă să determine anumite evenimente din viața unui om sau să profețească care va fi soțul (sau soția) cuiva. Vezi *vrăjitor*, *vrăjitoare*, *ursitoare*,

[24] *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, Editura Socec, 1916, p. 365.

[25] În *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX); la fel Vasile Breban, *Dicționarul general al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 1108.

[26] În *Nașterea la români*, București, Göbl, 1892.

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)

ursitor, din *ursit* + sufixul *-itor*, învechit şi popular, persoană considerată ca fiind predestinată să devină soţ (sau soţie) cuiva, ursit. *Ursitóaie*, substantiv feminin, prin N-V Transilvaniei şi prin Maramureş, de la *ursitoare*, prin analogie cu cuvinte ca *strigoaie*. *Ursă*, substantiv feminin (regional), *ursită*, cf. Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I. *Duşmani şi prieteni ai omului*, 1916 şi C. Rădulescu-Codin: „Aşa mi-a fost mie *ursa* să colind pământul tot". *Ursi*, verb IV, tranzitiv, mai ales în forma pasivă, în superstiţii şi credinţe populare: a fermeca, a vrăji (regional), *a ursi*, *a ursa*. *Ursi*, vezi *urzi*, din neogrecul *ogizw*, lat. *ordire*. În manuscrisul *Dicţionarului limbii române* (DLR), la *urzi* II, se dă sensul (rar) a hotărî dinainte soarta unei fiinţe sau a unui lucru, *a ursi*, cu atestări la Cihac, Eminescu, Marian, Şăineanu, Viciu, ALR I, 1403/266 şi ALR II, 653/284. La *urzitor*, *-oare* II, 4, rar, *ursitoare* (vezi *urzitor*). Atât Sabina Teiuş, cât şi lingvistul clujean Eugen Beltechi apreciază problema interdisciplinară care ne preocupă ca fiind foarte interesantă de cercetat şi plină de sugestii.

Rămâne doar ca lingviştii (lexicografii) să studieze, cu mijloacele specifice disciplinei, dacă relaţia dintre *urs*, *ursoaică* şi *ursitoare*, *ursitor*, *ursire* se poate explica şi etimologic, sau măcar să precizeze sensurile foarte vechi, populare sau rare, precum şi sensul simbolic.

UNE QUESTION D'ETHNOLINGUISTIQUE

RÉSUMÉ

Cette étude analyse une question interdisciplinaire qui se circonscrit au domaine de l'ethnologie aussi bien qu'à celui de la linguistique. Il s'agit des représentations mythiques qui apparaissent dans le cérémonial de la naissance, à savoir les fées du destin (*Ursitoare*). L'étymologie de ce mot roumain est liée au verbe *a ursi* < *a urzi* («tisser»). Dans les expressions linguistiques rencontrées le plus souvent dans les contes et les récits roumains on retrouve fréquemment les formes *urs* («ours») pour *ursit* («celui qui est destiné») et *ursătoare*, *ursoaică* («oursonne») pour *ursitoare* (fée du destin). Marija Gimbutas, dans *La civilisation de l'Ancienne Europe*, parle d'anciennes représentations de la déesse-mère prenant la forme d'un ours, ou parée d'un masque d'ours. L'ethnologue suggère au linguiste une étymologie possible de ces mots: *ursitor / ursitoare* par *urs / ursoaică*, en mettant en relation les représentations mythiques avec les représentations linguistiques concrètes.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2

BDD-A1328 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:58:34 UTC)